

Заява Української Гельсінської спілки з прав людини

з нагоди 70-х роковин Волинської Трагедії

Цінності прав людини людство вистраждало у роки Другої світової війни в буквальному сенсі. Не випадково у Загальній декларації прав людини 1948 року було наголошено на тому, що саме зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства.

Одним з таких варварських актів, що стоїть поруч із злочинами сталінських та нацистських репресій, Голодомору та Голокосту, що донині бентежить нашу совість, є Волинський злочин 1943 року.

Обопільно непоступлива позиція українського та польського підпілля у питанні про післявоєнне майбутнє Волині та Східної Галичини мала наслідком масове вбивство цивільного населення цих територій. Як нацисти, так і комуністи цілеспрямовано сприяли ескалації міжетнічних конфліктів – як, наприклад, в ході насильницьких депортацій цивільного польського населення Західної України комуністами (1940) та Дистрикту Люблін нацистами (1942), або вбивства радянською владою в'язнів тюрем НКВС, переважно українців (1941). Крім того, нацисти активно застосовували колективну відповідальність цивільного населення за дії партизан та дали зразок кривавої етнічної чистки – «остаточного розв'язання єврейського питання». Крайні ідеології та практика обох тоталітарних режимів возносили насильство, як засіб досягнення мети, тоді як цінність окремого людського життя була девальвована, як ніколи. До окупованого регіону у 43-у наближався фронт бойових дій, активізувалися дії радянських партизан. У таких умовах керівництвом польського націоналістичного підпілля та ОУН водночас виношувалися плани нейтралізації супротивників, котрі могли завадити включенню спірних територій до вимріяних ними незалежних повоєнних держав, України та Польщі.

Нейтралізувати озброєного супротивника було непросто, натомість мирне населення видавалося значно більш доступною жертвою...

8-9 лютого 1943 року перша сотня УПА під командою Г. Перегіняка здійснила збройний напад на село Паросля у Сарненському повіті Райхскомісаріату Україна, населене переважно поляками. Жертвами цього злочину стали близько 150 цивільних мешканців Парослі, серед яких були жінки, діти та літні люди. Трагедія у Парослі стала початком масової «антипольської акції» УПА на Волині, що мала на меті «очищення» території від етнічних поляків[1].

Криваві розправи над польськими мешканцями волинського краю сягнули свого апогею у квітні-серпні 1943 року. У відповідь на терор підрозділів УПА збройні загани польського підпілля та німецька окупаційна влада розв'язали терор й проти мешканців українських сіл. У вир взаємної жорстокості, вбивств, грабунків та спалення сіл за короткий час було втягнуто численні групи деморалізованого місцевого населення.

«Волинська різанина» 43-го, під час якої гинули переважно поляки, незабаром розрослася у страхітливую епідемію взаємного винищення двох братніх народів, котра у наступні роки поширилася також на Східну Галичину та Поділля, Холмщину, Надсяння та Карпати. На захід від Бугу та Сяну вже переважно мешканці українських та лемківських сіл – а серед них жінки, малі діти та літні люди – стали жертвами вояків Армії Крайової, «батальйонів хлопських», інших підрозділів націоналістичного підпілля, що постали після розпуску АК, а також внутрішніх військ Польщі. Лише один трагічний приклад – у березні 45-го у селі Павлокома, що над Сяном, польським загоном під командою поручника АК Ю. Бісса було замордовано близько 360 цивільних українців.

Загальну кількість жертв з обох сторін нині можна встановити тільки орієнтовно. За приблизними оцінками польських істориків у братовбивчому конфлікті 1943 – 1947 років загинуло від 60 до 100 тисяч етнічних поляків, з них близько 50 тисяч. мешканців Волині). Кількість жертв з української сторони – приблизно у три рази менша. Українські історики все ще не готові представити свої узагальнюючі дані.[2]

У абсолютній більшості жертвами конфлікту стали не бійці партизанських загонів, а саме беззбройні селяни. Близько мільйона етнічних поляків були змушені назавжди покинути Волинь, Східну Галичину та Поділля. Близько 630 тисяч українців та лемків було виселено з рідних країв у повоєнній Польщі, у тому числі 150 тисяч мирних

мешканців у насильницький спосіб депортовано з прадідівських земель в ході операції «Вісла». Непоправних втрат завдано багатовіковому історико-культурному спадкові обох етносів на усій території їхнього жорстокого протистояння від Збруча до Сяну, котра колись була їхньою спільною вітчизною, а нині стала краєм тисяч безіменних могил.

Ті трагічні події, котрі насправду сягнули розмірів велимасштабної гуманітарної катастрофи, досі не отримали належної історичної, морально-етичної та правової оцінки в Україні. Їхній смутний відгомін впродовж десятиліть стримує розвиток добросусідських взаємин між двома нашими народами.

Втім, варто зазначити, що у повоєнний період зроблені певні кроки для встановлення історичної правди про кривавий україно-польський конфлікт часів Другої світової, для увічнення пам'яті його жертв, подолання ворожих стереотипів у суспільній свідомості. 70-і роковини Волинської трагедії змушують нас до чергових зрушень у справі зміцнення міжнаціонального діалогу, становлення відносин порозуміння та примирення між українцями та поляками, формування поваги до цінностей людської гідності та прав людини. Адже саме на цих цінностях базується нині європейське співтовариство вільних країн, наблизитися до якого прагне Україна.

Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), котра об'єднує 29 недержавних правозахисних недержавних організацій та вважає себе спадкоємицею традицій Української Гельсінської групи, вважає необхідним оприлюднити власну позицію з нагоди 70-х роковин Волинського злочину.

УГСПЛ щиро вітає участь Президента Польщі у цьогорічних поминальних урочистостях в Луцьку, спільну декларацію ієрархів Української греко-католицької церкви та Римо-католицької церкви Польщі, підписану у Варшаві у липні, а також численні ініціативи польських та українських інтелектуалів у справі порозуміння та примирення між українцями та поляками. Натомість щонайменше подиву заслуговує те, що Президент України цього року ухилилися від участі в урочистостях з нагоди скорботних роковин та від оприлюднення будь-яких заяв.

На жаль, роковини Волинської трагедії позначилися подіями, котрі свідчать про живучість у суспільній свідомості та діях політиків стереотипів минулого. Все ще

бракує прецедентів вшанування невинних жертв братовбивчої війни. Натомість – надто багато випадків, коли «діалог» зводиться до вивільнення агресії, тиражування історичних міфів, повторення взаємних звинувачень та політичних інтриг.

У зв'язку з цим УГСПЛ висловлює жаль з приводу надто однобічної Ухвали Сейму Польщі від 12 липня 2013 року, що таврує виключно злочини УПА та возвеличує героїзм виключно польських вояків. За нашою оцінкою, скандальний лист 148 народних депутатів України до Маршалка Польського Сейму, в свою чергу, видається провокаційним за формою та необґрунтованим з огляду на цілковиту демонізацію ролі ОУН-УПА в історії.

Український національно-визвольний рух власною боротьбою з окупантами вписав в історію чимало героїчних сторінок. Але не бракує у цій історії й темних сторінок, котрі сьогодні викликають у нас смуток та сором. Часом досягти шляхетної цілі – вільної України – націоналісти намагалися негідними засобами. Етнічна чистка польського населення на Волині та Східній Галичині – одна найчорніших сторінок нашої історії.

Однак варто пам'ятати й про те, що ставлення українських націоналістів до «антипольської акції» 43-го було далеко не одностайним. Наприклад, лідери «мельниківського» крила ОУН однозначно засуджували засоби, якими здійснювалася «антипольська акція». Принципово не брав участі у етнічній чистці на Волині командувач «першої УПА» Т. Бульба-Боровець та його вояки. Принаймні частина чільних лідерів ОУН-Б (М. Лебідь, М. Степаняк) ставила під сумнів доцільність братовбивчої війни з поляками на [Волині](#), визнавала її як безперечну помилку. У жовтні 43-го Провід ОУН-Б навіть видав заяву, у якій засуджував масові вбивства польського цивільного населення, хоч вона вже не могла зупинити кровопролиття. Ймовірно, що масові акції «деполонізації» Волині було розпочато за злочинними наказами голови Крайового проводу ОУН-Б Дм. Клячківського («Клима Савура»), військового референта ОУН В. Івахіва, провідника ОУН на східній Волині І. Литвинчука.

Поза сумнівом, ці накази не можна виправдати ані з правових, ані з морально-етичних, ані з політичних міркувань. Адже є всі підстави вважати, що альтернатива кривавому сценарію розв'язання конфлікту за спірні території у 1943 році існувала. У цьому сенсі варто нагадати, що лондонський Уряд Польщі у березні 43-го видав тези

у справі української політики, де гарантував громадянські та національно-культурні права українців у повоєнній державі. Нарешті, Українська греко-католицька церква вустами свого митрополита Андрея Шептицького послідовно засуджувала терор, як засіб досягнення політичних цілей – у посланні «Не убий!» наприкінці 1942 року митрополит Андрей застерігав: *«Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для грабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви»*.

На жаль, лідери українського та польського націоналістичного підпілля не почули цього застереження. У взаємному протистоянні вони втратили шанс спільної протидії окупантам та ненасильницького вирішення існуючих територіальних протиріч. Провал переговорів між представниками польського уряду, АК та ОУН, поширення у 44-у році братовбивчого конфлікту на Східну Галичину посилили у обох таборах позиції радикальних націоналістів, а серед простого люду розпалили до краю взаємну ненависть.

У післявоєнний час знадобилися десятиліття зусиль людей доброї волі, спрямованих на глибоке переосмислення нашої спільної історії, подолання ворожих стереотипів та пошук шляхів до примирення за принципом: «прощаємо і самі просимо прощення». Але примирення вочевидь можливе на ґрунті історичної правди: жертви конфлікту, їхні кати та рятівники повинні бути названі, могили загиблих віднайдені та вшановані – незалежно від того, «свої» це, чи «чужі» могили. А для того, аби щиро простити, вочевидь слід бути спроможним пережити «власну» провину та оцінити масштаби «чужої» людської трагедії не за звичною логікою «око за око», натомість з принципово інших, справді гуманістичних позицій.

З прикрістю мусимо визнати, що українська історіографія за 70 років не сформувала цілісної та об'єктивної картини тих трагічних подій. Не доводиться дивуватися, що погляди на роль українського націоналістичного руху у Другій світовій війні досі живляться міфами та різюче різняться в сучасній Україні: від однозначної героїзації, до суцільного осуду. Братовбивчий конфлікт на Волині та Галичині, Холмщині та Надсянні залишається маловідомим в Україні. Засвоєння його трагічного досвіду досі не стало надбанням національної самосвідомості, тоді як саме глибоке знання історії є однією з передумов запобігання подібним трагедіям у майбутньому. Однобічний радикалізм оцінок історичних подій 30 – 40-х років у медіа-просторі наводить на

думку про те, що не так багато в Україні людей, готових позбутися історичних міфів та взяти на себе моральну відповідальність за злочини деспотій минулого: як комуністичних, так і націоналістичних. Нарешті, неподоланність тоталітарного мислення та героїзація насильства стоять перешкодами для органічного засвоєння українським суспільством цінностей прав людини, стримують поступ України до європейського співтовариства, побудованого саме на принципах поваги до цих цінностей.

70-і роковини Волинської трагедії позначилися дискусією довкола питання про правову кваліфікацію етнічних чисток, вчинених по відношенню до цивільного населення українськими та польськими збройними формуваннями, в контексті норм Конвенції ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року (далі – Конвенція), [Четвертій Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року з Додатковими протоколами](#) до неї 1977 року (далі – Женевська конвенція), а також Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 1998 року (далі – МКС).

УГСПЛ не вважає цю дискусію надуманою, такою, що має чисто теоретичне значення. Оцінка вчинених злочинів на основі міжнародних правових угод і в наш час має велике значення для усвідомлення необхідності засудження практики насильницького розв'язання міжнаціональних протиріч, для сприйняття суспільством цінностей гуманізму та верховенства права.

У згаданій Конвенції «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» геноцид визначений як *«дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку»*, зокрема, через вбивство членів такої групи. Звинувачення у вчиненні злочину геноциду згідно з Конвенцією може бути пред'явлено фізичним особам, незалежно від того, є вони правителями, посадовими, або приватними особами, організованими комбатантами, або «стихійними месниками». Рішення про визнання особи винною у геноциді може приймати національний, або міжнародний кримінальний суд, або спеціальний міжнародний трибунал, що має мандат ООН – по аналогії з Міжнародним трибуналом по Югославії, або Руанді. Варто зауважити, що на момент україно-польського конфлікту 1943 – 1947 років ці питання не були достатньою мірою врегульовані нормами міжнародного гуманітарного та кримінального права, самого

поняття «геноцид» не існувало у теорії права (проблему ретроактивного застосування Конвенції залишаємо поза розглядом).

Римський статут МКС містить аналогічне з Конвенцією визначення геноциду, а крім того, передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти людяності та військові злочини. Злочин проти людяності у цій міжнародній угоді *«означає будь-яке з наступних діянь, які здійснюються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: вбивство; винищення; поневолення; депортація або насильницьке переміщення населення...»*. МКС має юрисдикцію тільки щодо злочинів, скоєних після дати набрання чинності Римського статуту, тобто після 1 липня 2002 року. Будь-яка особа не підлягає кримінальній відповідальності відповідно до статуту МКС за діяння, скоєні до його вступу в силу.

Виходячи з норм та дефініцій Конвенції та Римського статуту МКС, УГСПЛ вбачає ознаки злочинів проти людяності у етнічних чистках та депортаціях цивільного населення, котрі здійснювали у 1943 – 1947 роках керівники українських та польських збройних формувань, а також державне та військове керівництво у нацистській Німеччині, Радянському Союзі та повоєнній Польщі.

Кваліфікація згаданих етнічних чисток як геноциду є проблематичною. Справді, стосовно Волинського злочину 43-го маємо достатньо історичних підстав для того, аби стверджувати, що етнічні чистки серед цивільного польського населення краю, розпочаті на підставі наказів окремих керівників ОУН-Б та УПА, мали організований та масовий характер і мали за мету фізичне знищення польської національної меншини на спірній території. Для кваліфікації геноциду необхідно довести, що існував, поза всяким сумнівом, умисел на знищення. Волинський злочин необхідно досліджувати далі для встановлення повної картини цієї трагедії.

УГСПЛ вкотре змушена звернути увагу на те, що Україною досі не ратифіковано Римський статут МКС. Цей крок давно на часі – як одна з передумов наближення нашої країни до Європейського співтовариства. Та головне – як одна з гарантій неповторення у майбутньому злочинів, подібних до Волинської трагедії.

Трагічні події братовбивчого україно-польського конфлікту на Волині та Східній Галичині, Холмщині та Надсянні у 1942-1947 роках все ще потребують історичного вивчення, глибокого переосмислення, морально-етичної оцінки. Цей шлях належить пройти насамперед українському суспільству – яким би тривалим та болісним він не був.

УГСПЛ у зв'язку з цим заявляє про власну прихильність до принципів верховенства права, гуманізму та ненасильства при розв'язанні будь-яких протиріч: міждержавних, міжетнічних, міжрелігійних, громадянських і т. ін.

Ми переконані, що заслуговують на моральний осуд злочини проти людяності та геноциду – і не має значення, наскільки високою метою їх було продиктовано та хто їх вчинив.

Втрата у 40-і роки багатьох десятків тисяч життів невинних людей для нас однаково трагічна – незалежно від того, вважали себе ці люди українцями чи поляками.

[1] Проф. Г. Мотика „Від Волинської різанини до операції „Вісла”. Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр”; Київ, Видавництво „ДУХ І ЛІТЕРА”, 2013. – 360 с.

[2] Проф. Я. Грицак „Нарис історії України. Формування модерної української нації у XIX – XX ст.” Київ: Генеза, 1998. – 249 с.